

La representació de la *l* palatal en català (1903)

Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana, 1 (1902 [1901]-1903), pàg. 562-569 (novembre de 1903).

La representació de la l palatal en català

En un article publicat en el *Bolletí* de gener proposa 'l Sr. Melcior Cases una nova grafia pera la representació de la l palatal.

Es evident que, posseint el català la l doble, constitueix un defecte de la nostra ortografia que 'l sò de l palatal sigui representat per dues l. Jo en el meu *Ensayo de Gramatica de Catalán moderno*, publicat en 1891, senyalo com un defecte de l'ortografia actual que 'l mateix signe serveixi pera la representació de la l palatal i de le l doble; i, més tart, en la meua *Contribució a la Gra-*

mática de la Lengua Catalana, demostro la conveniència d'adoptar una nova grafia pera la *l* palatal però mai havia indicat encara cap solució. El Sr. Cases en proposa ara una: representar la *l* palatal per la combinació *ly*; escriure, per exemple, *flya*, *palya*, *castely*, *lyop*, en lloc de *filla*, *palla*, *castell*, *llop*, que es com escrivim ara.

La representació de la *l* palatal per *ly* permet diferenciar en l'escriptura aquest fonema de la *l* dob'le, tot deixant pera aquesta 'l signe *ll*, l' unic que li convé, dues *l*; però aquest avantatge sol no basta naturalment pera justificar la grafia *ly*, ja que s'atenyeria 'l mateix result' adoptant pera la representació de la *l* palatal altres combinacions o la sola lletra *l* amb un signe diacritic; i el Sr. Cases, comprenent-ho així sense dubte, procura demostrar en el seu article que la combinació proposada per ell, al mateix temps que evita la confusió actual de les dues *l* palatal i dob'le, es la grafia que està més d'acord am l'etimologia i la tradició.

Si això fos cert, la grafia *ly* seria innegablement superior a qualsevol altra. Però 'l Sr. Cases, en el seu treball, no exposa am prou exactitud l' historia de la *l* palatal catalana; i bé pot dir-se que amb una exposició igualment imperfecta de la mateixa, se podria també demostrar la bondat, sota 'l punt de vista etimologic, d' altres grafies, les quals trobarien en l' ortografia migeval un apoi tant fort com el que hi troba 'l Sr. Cases pera la que ell proposa.

La grafia *ly* es sense dubte preferible a la grafia *ll* i ve apoiada per l' empleu de la grafia *ny* adoptada definitivament pera la representació de la *n* palatal; mes, cal dir-ho, el seu valor etimologic no es el que pretèn el Sr. Cases; i això fa necessaria una nova exposició del problema a fi que 's vegi fins a quin punt la combinació *ly* está d' acord am l'etimologia i la tradició; puix no es segur que tots aquells que, convençuts per les raons aduïdes pel Sr. Cases, poden ser avui partidaris d' aquella grafia, continuïn sent-ho quan coneguïn bé l' historia de la *l* palatal catalana.

Aquest fonema—diu el Sr. Cases—prové del encontre de la *l* am la semivocal *i*; així FILIA dona *filla*. Representant-lo per *ly*, es dir, escrivint, per exemple, *flya* en lloc de *filla*, no fem sinó reemplaçar una *i* llatina per una *y* grega. La grafia *ly* es, per consegüent, una grafia eminentment etimologica.

El Sr. Cases no recorda que ell mateix diu en una nota, que produïxen també la *l* palatal algunes *l* dob'les (CASTELLU, *castell*), moltes *l* inicials (LUPU, *llop*) i *le* en determinats casos (PÁLEA, *palla*). En totes les paraules com *castell*, *llop*, *palla*, la *l* palatal no

prové del *li* llatí, la grafia *ly* no suposa, una sencilla substitució. I aquestes paraules son precisament en nombre extraordinari.

El *li* aton intervocalic no es l'única combinació que dona regularment *l* palatal en català; la *l* doble i la *l* inicial llatines donen també regularment aquest fonema. No son algunes *l* dobles i moltes *l* inicials que donen *l* palatal: son totes. Les paraules com *labor* i *literari*, *expellir* i *collegi* no son sinó excepcions aparents com ho son de la llei citada pel Sr. Cases (conversió de *li* en *l* palatal) les paraules *familia*, que ell mateix cita, i *vigilia*, *Fulia*, *sandalia*, etc. Aquelles i aquestes paraules son mots savis, mots introduïts tard en el català quan en boca del poble's havien ja efectuat aquelles palatalisacions, i l'existència dels quals no vol dir res contra la generalitat de les lleis corresponents. En els mots verament indígenes, tota *l* inicial, tota *l* doble, dona *l* palatal, com la dona tot *li* aton intervocalic; *li* no es, doncs, l'única combinació que dongui regularment *l* palatal.

I ni sisquera pot dir-se que 'ls mots en que la *l* palatal prové de *li* siguin més nombrosos que 'ls mots en els quals aquell fonema prové d'altres fonemes llatins. Basta recordar pera la *l* inicial: LUPU, *llop*; LUTU, *llot*; LOCU, *lloc*; LAURU *llor*; LINU *lli*; LACTE, *llet*; LECTU, *llit*; LEGE, *lleï*; LANA, *llana*; LUNA, *lluna*; LIBRA, *lliura*; LITTERA, *llettra*; LINGUA, *llengua*; LEPORE, *llebre*; LAUDARE, *lloar*; LEVARE, *llevar*; LIGARE, *lligar*; LABORARE, *llaurar*. Pera la *l* doble: VALLE, *vall*; SELLA, *sella*; PELLE, *pell*; COLLU, *coll*; PULLU, *poll*; ILLE, *ell*; BELLU, *bell*; GRILLU, *grill*; GALLU, *gall*; CABALLU, *cavall*; ANELLU, *anell*; AGNELLU, *anyell*; VITELLU, *vedell*; MARTELLU, *martell*; PORCELLU, *porcell*; CULTELLU, *coltell*; AUCELLU *aucell*; CEREBELLU, *cervell*. I an aquestes paraules venen a afegir-se aquelles en les quals la *l* palatal prové del encontre de *c* i de *l* per supressió de la *u* medial posttonica: APICULA, APIC'LA, *abella*; AURICULA, *orella*; CUNICULU, *conill*; GENUCULU, *genoll*; OCULU, *ull*; MIRACULU, *mirall*.

L'existència de tantes i tantes paraules en les quals *l* palatal no prové de *li*, desvirtua completament l'afirmació am que termina 'l Sr. Cases el seu article: «El grop *ly* està més conforme emb l'etimologia que no pas la *ll* castelyana; ja que no fa més que substituir la *i* lyatina per la *y* grega»

En català hi ha hagut, al costat d'una palatalisació de *l* produïda per *i* consonant (provinent de *i*, de *e* o de *c*) una altra palatalisació, podria dir-se espontania, de *l* inicial i de *l* doble (així com una de *l* darrera de *t*: SPATULA, *espatla*, *espatlla*). En les paraules en les quals ha tingut lloc aquella, les grafies *ly* o *yl* son realment etimològiques i estan d'acord am la bona tradició;

però en les demás paraules que presenten la *l* palatal, *ly* no es una grafia etimologica més que no ho seria, per exemple, la grafia *lh* o la mateixa grafia *ll*.

Basta per convence-sen estudiar amb alguna detenció l'història de la *l* palatal catalana

En els proparoxitons llatins que presenten una medial posttonica seguida de vocal, i aquest es el cas de *FILIA*, *PALEA*, la dita medial se redueix i devé una consonant. La consonantificació de *i* i de *e* dona la mateixa consonant palatal, que podem representar per *ʃ*: *FILIA*, *PALEA*, trisillabs proparoxitons, donen *FILYA*, *PALYA*, dissilabs paroxitons, en els quals no cal veure un diftong vocalic creixent *ia* sinó un diftong consonantic *ly*. Aquest diftong es tractat diferentment en els distints dialectes novo-llatins. En castellà, per exemple, desapareix l'element *l*, i la *y* consonant passa després a *g* palatal i finalment a *j* castellana: *hija*, *paja*. En català se produeix la fusió dels dos elements del diftong, i el producte d'aquesta fusió es el sò de *l* palatal, que avui representem per *ll*: *filla*, *palla*.

En un altre cas veiem produir-se en català 'l contacte dels dos fonemes *y* i *l*: les vocals posttoniques cauen en llatí vulgar davant de *l* i en paraules com *GENUCULU*, la caiguda de la *u* posa en contacte una *c* am la *l*; aquesta *c* se redueix en català a *y*, d'aon *genoyl*. (1) La fusió de les dues consonants *y* i *l* produeix en *genoyl*, com en *filya*, el fonema *l* palatal. En amdós casos prové aquest fonema de la monoftongació d'un diftong, *yl* o *ly*, i potser de *yl* unicament, havent pogut, abans de monoftongar-se, *ly* passar a *yl* per una atracció analoga a la que trobem en *cuyr* (*CORIU*), *muyra* (*MORIA*). La fusió de *y* i *l* ha tingut també lloc davant de l'accent en paraules com *muller*, *cullera*.

Els antics escriuen *genoyl*, *payla*, *fylla*. Quan encara no s'ha produït la monoftongació, *yl* es una grafia purament fonetica; quan ja s'ha produït, *yl* es una grafia etimologica, tradicional; *yl* recorda allavors l'antic diíftong. I si la llengua no posseeix cap signe especial para 'l sò de *l* palatal, *yl* es evidentment la grafia indicada en totes les paraules que 's troben en el cas de *genoll* o de *filla*; *yl* o si 's vol *ly*, imitant l'inversió operada en la combinació *yn* (*bayn*, *bany*).

El català posseeix una altra *l* palatal: la *l* inicial llatina es palatalisada i ho es igualment tota *l* doble que no ha estat de bona hora simplificada (2): *LUPU*, *llop*; *CABALLU*, *cavall*. No existint una

(1) Un tractament analog de *c* trobem en la combinació *et* intervocalica: *FRUC TU* dona *fruyt*.

(2) Com la *ll* de les paraules *MILLE*, *VILLA*.

lletra especial pera representar el nou sò, *l* i *ll* passen naturalment a ser signes representatius de *l* palatal. Originariament tenim, doncs, una *l* palatalizada (en paraules com *llop*, *cavall*) i un diftong palatal (en paraules com *fill*, *genoll*). La fusió dels dos elements d'aquest diftong produeix la confusió de dos fonemes primitivament distints. Operada la confusió, la llengua escrita pot seguir dos camins: o fer l' unificació que s' ha operat en la llengua parlada i adoptar un sol signe pera la *l* palatal; o conservar l' antiga distinció com se fa pera la *b* i la *v*, confoses desde molt antic en el parlar de Barcelona i d' una gran part de Catalunya.

Els antics no han fet aquella unificació; conserven *l* en *llop*, *yl* en *genoll* (*lop*, *genoyl*). No es rar trobar *yl* per *l* o *ll* i *l* o *ll* per *yl*; però es que, efectuada la confusió dels dos fonemes, son ja possibles tota mena de grafies defectuoses. En el nostres dies veiem vacil·lacions analogues entre *b* i *v*: *cavall* i *caball* (Labernia), *haver* i *haber* (Estorch), *mobil* i *movil*.

L' unificació que 'ls antics no han fet, s' opera més tard am l' adopció del signe *ll* pera tots els casos. El Sr. Cases proposa ara reemplaçar aquest *ll* per *ly*. Am lo dit pot veure-s que 'l valor etimologic d' aquesta grafia no es el que pretèn el Sr. Cases en el seu article. Solament en certs casos, no en tots i ni tant sols en la major part, pot dir-se que *ly* no fa més que reemplaçar una *i* llatina per una *y* grega. La grafia *ly* es etimologica en *filla* i ho es també en *palla* i *genoll* (encara que aquí fassi alguna cosa més que reemplaçar una *i* llatina per una *y* grega); però no ho es en *llop* ni *castell* ni *espatlla*. I l' unificació completa que la seva adopció suposa no està dintre la bona tradició de la llengua, ja que 'ls antics no han fet aquesta unificació.

Malgrat això, podria encara, fundant-se en la mateixa historia de la *l* palatal catalana, justificar-se la solució proposada pel Sr. Cases.

En efecte, l' evolució de la *l* llatina en català condueix a tres grafies para 'l sò palatal actual: *l*, *ll* i *yl*. Dintre dels llurs limits respectius, *yl* té ja un gros aventatge sobre les altres dues grafies, i es que no dona lloc a confusions; mentre que l' introducció de mots savis amb *l* inicial i am *l* doble no palatalisades dona dos valors a la *l* inicial i a la *l* doble catalanes: el mateix signe *l* representaria una *l* ordinaria en *labor* i una *l* palatal en *llaurar*; el mateix signe *ll* representaria una *l* doble en *expellir* i una *l* palatal en *anyellet*. Doncs, si para evitar complicacions ortografiques, se vol donar un mateix signe a totes les *l* palatals, *yl* es preferible a les altres grafies. És més: l' imperfecció mateixa d'

aquestes es un nou argument en favor de l' unificació que 'ls antics no han fet. L' unificació está, doncs, justificada, i, dintre de l' unificació, *yl* es el signe preferible. Aconsella finalment l' inversió de *yl* en *ly*, l' empleu freqüent que s' ha de fer d' aquesta grafia en principi de paraula.

Jo també havia estat un temps partidari de la solució qu' ara proposa 'l Sr. Cases, i m' havien portat a admetre-la l' anterior raonament i la consideració que en la mateixa ortografia actual tenim ja una nova convenció analoga a la que 's tracta d' introduir (*ny* representant la *l* palatal). No vaig, però, arribar a proposar-la en la meua gramàtica, i heus-aquí ara les consideracions que van dissuadir-me de fer-ho

En primer lloc, es molt senzill en paraules com *lop* de LUPU, indicar la pronunciació palatal de la *l* sense alterar gaire bé l'aspecte de la paraula: basta afegir a la *l* un signe diacritic qual-sevol, com s'ha fet am la *c* quan ha de representar una *s* sorda en paraules com *dolça*, i en castellá am la *n* quan ha de representar una *n* palatal. La *l* amb un signe diacritic es, dintre 'ls seus limits i adhuc en substitució de *ll* llatina, molt superior a *ly*, ja que en paraules com *llop*, *cavall*, *y* no té absolutament cap valor etimologic; en aquestes paraules la *l* llatina, ha sofert una palatalisació espontania, no provocada per un *al-tre* fonema, i aquesta ve molt millor indicada per una senzilla modificació grafica de la *l* que no pas per l' addició d' una *altra* lletra. I en cas de voler-se fer una unificació, aquesta *l* amb un signe diacritic seria superior a *ly*, puix tractant-se de representar un fonema senzill, es sempre millor grafia una sola lletra que una combinació de lletres.

Per altra part, l' extensió que 's donaria a la grafia *ly* es ben més considerable que la que s' ha donat a la grafia *ny*. En efecte, els tractaments de la *n* i de la *l* llatines no son rigorosament paralels com vol donar a entendre 'l Sr. Cases. Si *ni*, *ne* i *gn* donen *n* palatal, com *li*, *le* i *c'l* donen *l* palatal (exemples: JUNIU, *juny*; VINEA, *vinya*; STAGNU, *estany*) i si *nn* se palatalisa a sémblança de *ll* (exemple: ANNU, *any*), la *n* inicial persisteix, en cambi, sense sofrir una palatalisació com la *l* inicial, i així com LUPU dona *llop*, NASU no dona *nyas* sinó *nas*, i igualment NOVO, NIVE, NUDU, NIGRU, NOCTE, NIDU, NUCE, NUBE, NEPOTE, NATALE, NON, donen *nou*, *neu*, *nu*, *negre*, *nit*, *niu*, *nou*, *nuu*, *nebot*, *nadal*, *no*. Pera la *n* palatal, la grafia *ny*, etimologica en paraules com *vinya*, *estany*, no ha fet sinó estendre-s a les poques paraules com *any* en les quals una *n* palatal correspon a una *n* doble llatina; però pera la *l* palatal, se tracta de donar a la grafia *ly* una extensió

incomparablement més gran, la seva adopció donant a una infinitat de paraules una forma grafica que mai han tingut. El *ly* inicial, el que més ha de repugnar adoptar, no ve precisament justificat per un empleu anàleg del *ny* inicial.

Finalment, l'estudi de la llengua parlada forneix una raó poderosa contra l'adopció d'una sola grafia per a totes les *l* palatals: així com hi ha encontrades que distingeixen *v* labio-dental de *b* bilabial, n'hi ha, com l' Ampurdà, en les quals no ha tingut lloc la confusió del antic diftong consonàntic *yl* amb la *l* palatal provinent de la *l* inicial i de la *l* doble llatines. El Sr. Cases parla en el seu article de la pronúncia dialectal *z* de la *l* palatal en certes paraules; però no diu en quines. Doncs són precisament aquelles que presenten originàriament el diftong *yl*. La *l* inicial i la *l* doble llatines han donat *l* palatal en tot el domini català; el diftong *yl*, en canvi, se monoftonga en *l* palatal en unes regions i en *z* en altres; i per això trobem en aquestes *paia*, *ui*, al costat de *balla*, *bull*, (3)

Ara bé, si's pretèn, com caldria, fer una ortografia que sigui lo més comprensiva possible, per què 'ls barcelonins, que fem aquesta confusió, no hem d'acceptar dues grafies per a la nostra *l* palatal, com n'admetem dues per a la nostra *b* bilabial? Fent-ho així establiríem en la llengua escrita una distinció que està d'acord amb l'etimologia i la tradició i es encara viva en moltes encontrades. Hi ha les mateixes raons per a conservar aquesta distinció, que per a conservar la distinció entre la *b* i la *v*.

Donada l'evolució fonètica del català i el mateix estat actual de la llengua, es innegablement superior a la solució que proposa ara 'l Sr. Cases, la següent, tot sent menys senzilla i d'una adopció encara més difícil: representar la *l* palatal provinent de *l* o de *ll* llatines per una *l* senzilla modificada per un signe diacrític i la *l* palatal provinent d'un antic diftong (combinació de dues consonants), per *ly* (combinació de dues lletres), i potser millor *yl* malgrat *ny*.

(3) Una distinció anàloga trobem en totes les altres llengües romàniques entre 'l producte de la *l* doble llatina i el del diftong *ly* del llatí vulgar. En italià, *ly* dona 'l só palatal *gli* (*paglia*); *ll* persisteix (*cavallo*, pron. *ca-val-lo*). En portugués, *ly* dona palatal, escrita *lh* (*palha*): *ll* dona *l* senzilla (*cavallo*, pron. *cavalu*). En castellà, *ly* dona 'l só gutural *j* (*paja*); *ll* dona *l* palatal, escrita *ll* (*caballo*). En francès, *ly* dona *l* palatal que passa més tard a *y* consonant (*paille*, pron. *pay*); *ll* dona *l* senzilla (*cheval*). La combinació *cl* del llatí vulgar es tractada pertot com *ly*, excepte a Itàlia, a on dona *KKi* (escrit *ochi*) darrera del accent (fóra en un cas determinat): it, *occhio*, port. *olho*, cast. *ojo*, fr. *oeil* (pron. *oey*). Pertot, doncs, distinció entre *ly* o *cl*; *ll* (Les altres llengües literàries no coneixen la palatalisació de *l* inicial que té lloc en català: it. *letto*, port. *leito*, cast. *lecho*, fr. *lit*.)

No se m' amagen, les dificultats que s' oposen a l' adopció d' aquesta solució, i per això no 'm decidía mai a indicar-la i no n' hauria pas parlat encara, si la publicació del article del senyor Cases, proposant resoltament la grafia *ly*, no m' hi hagués en certa manera obligat. En l' article en qüestió s' exagerava 'l valor etimologic d' una grafia; molts podien decidir-se a adoptar-la pel mer fet de creure-la amb un valor etimologic i tradicional que no té; i calia, com he dit, fer una nova exposició del problema a fi que s' vegés fins a quin punt la combinació proposada està d' acord am l' etimologia i la tradició. Ara bé, fer aquesta exposició era ja revelar l' existencia d' una solució superior, que está més d' acord am l' etimologia, am la tradició i amb el mateix estat actual de la llengua.

Aquesta solució queda indicada. Ara, si 's vegés que la seva implantació es absolutament impossible i que es, en cambi, possible l' adopció del *ly*, que s' adopti en bona hora aquest *ly* en substitució del horrible *ll* actual; però que se sápig que, amb aquest *ly*, donem a una infinitat de paraules una forma grafica que mai han tingut, i sobretot que no 's cregui que no fa sinó reemplaçar una *i* llatina per una *y* grega! No cal fer-se il·lusions sobre 'l valor etimologic de *ly*, grafia que, per altra part, esborra, igual que 'l *ll*, una distinció encara viva en moltes regions del domini catalá. Una grafia unica, *ly* o *ll*, pera totes les *l* palatals simplifica evidentment l' ortografia; però no s' oblidique també la simplificaria la supressió d' un dels dos signes *b* o *v*, i, no obstant, ningú proposará mai aquesta supressió.

POMPEU FABRA.
